

ΟΡΟΛΟΓΙΑ : ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Π. Παπαβασιλείου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ορολογία είναι ένα σχετικά νέο επιστημονικό αντικείμενο, το οποίο όμως είναι βαθειά ριζωμένο τόσο στην επαγγελματική πρακτική του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, όσο και σε ακαδημαϊκό επίπεδο, όπου τα τελευταία κυρίως χρόνια η θεωρητική σκέψη πάνω στην ορολογία έχει αναπτυχθεί σε σημαντικό βαθμό.

Η ιστορία των όρων είναι πολύ ενδιαφέρουσα από πολλές απόψεις. Η μελέτη της είναι σημαντική στο μέτρο που αποτελεί πολύτιμο υλικό για την ίδια τη μελέτη της ιστορίας των εννοιών και των ιδεών, αλλά και των γλωσσικών συστημάτων. Αρχίζει από την παλαιολιθική ακόμα εποχή, με την ονοματοδοσία των πρώτων εργαλείων που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος, και καταλήγει στη σημερινή εποχή, όπου η ταχύτητα ανάπτυξης και εξέλιξης της γνώσης απαιτεί συνεχώς νέες λέξεις για να εκφράσει τις έννοιες και τις μεταξύ τους σχέσεις, και όπου η “ποιότητα” της ορολογικής παραγωγής είναι ένα σημαντικό - όσο και αμφιλεγόμενο - ζήτημα.

TERMINOLOGY: SUCCINCT HISTORICAL OVERVIEW AND CONTEMPORARY REALITY

P. Papavassiliou

SUMMARY

Terminology is a relatively new scientific field, which is nevertheless deeply rooted within professional practice in both public and private sectors, as well as at academic level. Theoretical approach on terminology has made significant advances in the late decades.

History of terms is quite interesting in many ways. Its study is important since it provides precious data in order to investigate history of concepts and notions, but also of linguistic systems. It begins at the early prehistoric era with the naming of the first tools utilized by humans, and continues up to now, when the fast development of knowledge requires continuously new words in order to express concepts and relations between them. In this context, the “quality” of terminological production is an important, but still doubtful item.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν επιχειρήσει κανείς μια - έστω και σύντομη - ιστορική αναδρομή στο θέμα της ορολογίας, πρέπει να αρχίσει από τον ίδιο τον όρο “ορολογία”. Ο όρος αυτός αναφέρεται για πρώτη φορά το 1786 από τον γερμανό φιλόσοφο Christian Gottfried Schütz, καθηγητή στο πανεπιστήμιο της Ιένα, ως “το σύνολο των όρων και των εννοιών που επιτρέπουν τον

καθορισμό μιας φιλοσοφικής θεωρίας”. Λίγο αργότερα, ο γάλλος Sébastien Mercier αναφέρει επίσης τον όρο “ορολογία” σ’ ένα έργο του αφιερωμένο στη νεολογία, όπου του δίνει κάποιο υποτιμητικό περιεχόμενο, μιλώντας για “την κατάχρηση εξεζητημένων, και σε ένα βαθμό ακαταλαβίστικων από τους αμύητους, όρων”. Αυτή η μειωτική αποτίμηση του όρου “ορολογία” έχει βέβαια εγκαταλειφθεί προ πολλού, παραμένουν όμως κάποια ίχνη της αν λάβει κανείς υπ’ όψη ότι ορισμένοι και σήμερα ακόμα θεωρούν ότι οι ορολόγοι συχνά αναλίσκονται σε βυζαντινολογίες...

Ο πρώτος ουσιαστικά ορισμός της ορολογίας δόθηκε από τον άγγλο William Whewell το 1837 : “σύστημα όρων που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των αντικειμένων της φυσικής ιστορίας”. Η έννοια του “συνόλου των όρων που ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο τομέα” επεκράτησε στα μέσα του 19ου αιώνα, όπως καταγράφηκε στον ορισμό του Bouillet το 1864 στο έργο του Dictionnaire des sciences, des lettres et des arts : “σύνολο των τεχνικών όρων μιας επιστήμης ή μιας τέχνης, και οι ιδέες που αυτή εκφράζει”. Από το 1872 εφαρμόστηκε μια περιοριστική ερμηνεία της ορολογίας, ως “το σύνολο των όρων που χαρακτηρίζουν ένα δημιουργό ή μια ορισμένη ομάδα”. Ο Bescherelle δίνει το 1845 μια νέα διάσταση στο περιεχόμενο του όρου “ορολογία”, ορίζοντάς τον ως “την επιστήμη των τεχνικών όρων ή των ιδεών που αυτοί εκφράζουν”. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο όρος “ορογραφία” είναι κατά πολύ μεταγενέστερος, εφόσον πρωτοεμφανίζεται το 1976.

Αντί να μιλάμε για την ιστορία “της ορολογίας”, είναι πιά εύλογο να μιλήσουμε για την ιστορία “των ορολογιών”, που αρχίζει από την εποχή των Σουμερίων εδώ και τέσσερις χιλιάδες χρόνια, ίσως ακόμα και κατά την παλαιολιθική εποχή, με την εμφάνιση των πρώτων εργαλείων, τα οποία οπωσδήποτε χρειάστηκε να ονοματιστούν.

Η ιστορία των όρων είναι πολύ ενδιαφέρουσα από πολλές απόψεις. Πράγματι, οι “ορολογίες” αποτελούν την αντανάκλαση της εξέλιξης των επιστημών και της τεχνολογίας, και αποτελούν με την έννοια αυτή πολύτιμα υλικά για τη μελέτη της ιστορίας των εννοιών και των ιδεών. Η μελέτη της εμφάνισης και της εξέλιξης των εννοιών επιτρέπει την παρακολούθηση της εξέλιξης της επιστημονικής σκέψης, και άρα την ανάπτυξη μιας “αρχαιολογίας της γνώσης”, όπως αναφέρει ο Michel Foucault.

Οι όροι όμως αποτελούν επίσης μέρος των γλωσσικών συστημάτων. Το περιέχον και το περιεχόμενο του όρου βρίσκονται στο κέντρο της προσοχής των λεξικολόγων και των λεξικογράφων, οι οποίοι ενδιαφέρονται για τη μορφή και το νόημα του όρου καταρχήν στη φάση της εμφάνισής του και , στη συνέχεια, σε όλη του την ιστορική εξέλιξη δια μέσου των αιώνων, αλλά και στη μεταβολή του νοήματός του από τον ένα τομέα στον άλλο, στο μέτρο που χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει διάφορες έννοιες που ανήκουν σε διαφορετικά γνωστικά πεδία.

Η ιστορία της γενικής ορολογίας και της θεωρητικής ορολογίας, που στοχεύουν στη διαμόρφωση μιας θεωρίας και στη διατύπωση μεθοδολογικών αρχών που αποτελούν το πλαίσιο των ορολογικών και ορογραφικών δραστηριοτήτων είναι σχετικά πρόσφατη.

Στη διάρκεια του 20ου αιώνα, οι επιστήμονες και οι μηχανικοί, αντιμέτωποι με την ανάγκη να “τιθασευθούν” οι πολυάριθμοι νέοι όροι που εμφανίστηκαν λόγω της ταχύτητας ανάπτυξης των επιστημών και της τεχνολογίας, ήταν οι πρώτοι θεμελιωτές μιας θεωρίας της ορολογίας. Υποβοηθήθηκαν στην προσπάθειά τους αυτή από τις διάφορες ενώσεις μηχανικών και από τους εθνικούς οργανισμούς τυποποίησης, οι οποίοι επιθυμούσαν να έχουν στη διάθεσή τους ακριβείς οδηγίες για τη σύνταξη τεχνικών προτύπων σε τομείς όπου η ορολογική ποικιλότητα δεν είναι επιθυμητή. Ο Eugen Wüster αποτελεί, από την άποψη αυτή, το σημαντικότερο συντελεστή της θεωρητικοποίησης της ορολογικής και της ορογραφικής πρακτικής.

Στην εποχή μας, η ταχύτητα ανάπτυξης και εξέλιξης της γνώσης απαιτεί νέες λέξεις για να εκφράσει τις έννοιες και τις μεταξύ τους σχέσεις. Το γεγονός αυτό καθιστά τις σχετικές με τη γλώσσα ανάγκες, μεταξύ των οποίων είναι η δημιουργία νέων όρων, ένα άνευ προηγουμένου φαινόμενο.

Αν πάρουμε υπ’ όψη τις απόψεις που έχουν εκφραστεί από διάφορους θεωρητικούς (Rondeau, Sager, Dubuc κ.ά.), ο όρος “ορολογία” χρησιμοποιείται:

- για την περιγραφή του λεξιλογίου ενός συγκεκριμένου τομέα (π.χ. βιοχημεία, αρχιτεκτονική, κοινωνιολογία, γλωσσολογία, πληροφορική κ.λ.π.).
- για την περιγραφή των μεθόδων συλλογής, διάδοσης και τυποποίησης των όρων.

Μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως ένας διεπιστημονικός τομέας που αξιοποιεί στοιχεία από το χώρο της γλωσσολογίας, της λογικής, της οντολογίας και της πληροφορικής.

Με άλλα λόγια, ως ορολογία μπορεί να θεωρηθεί το σύνολο των πρακτικών και των μεθόδων για τη συλλογή, την περιγραφή και την παρουσίαση των όρων. Επίσης, ορολογία είναι το σύνολο των προϋποθέσεων, των επιχειρημάτων και των συμπερασμάτων που απαιτούνται για την ερμηνεία των σχέσεων μεταξύ εννοιών και όρων, οι οποίες σε τελική ανάλυση είναι θεμελιώδους σημασίας για μια συνεκτική σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης. Στην πραγματική εξελικτική της λειτουργία, η ορολογία θα πρέπει να είναι η τέχνη - ή η τεχνική - του εντοπισμού, της ανάλυσης και της δημιουργίας ειδικού λεξιλογίου για ένα συγκεκριμένο τομέα, με τρόπο που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες έκφρασης των χρηστών της.

Κατά τον Rondeau, “όρος” είναι ο συνδυασμός λεκτικής εκφοράς και έννοιας, και διακρίνεται από τη λέξη λόγω της χρήσης του σε ειδικούς θεματικούς τομείς. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο σαφής διαχωρισμός μεταξύ λέξης και όρου δεν είναι πάντα εφικτός.

Ο Eugen Wüster προσπάθησε να θεμελιώσει μια επιστημονική μελέτη της ορολογίας, και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την τυποποίησή της. Το έργο του χαρακτηρίζεται συνολικά από μια ορθολογικοποιημένη και πραγματιστική θεώρηση της ορολογίας και της ορογραφίας. Σε ένα ώριμο στάδιο της πνευματικής και επιστημονικής του διαδρομής ο Wüster προχώρησε στη θεωρητική τεκμηρίωση της ορολογίας, διατυπώνοντας την άποψη ότι η ορολογία είναι ένα διεπιστημονικό σταυροδρόμι (“Linguistics”, 1974). Κατά τον Mounin, ένα σημαντικό στοιχείο της προσφοράς του Wüster είναι το γεγονός ότι έθεσε ως θεμελιώδη αρχή της τυποποίησης του όποιου επιστημονικού ή τεχνικού λεξιλογίου το ότι “ο ορισμός πρέπει να αντιμετωπίζεται πριν από τον όρο”. Μπορεί να πει κανείς ότι η ίδια η πρακτική, η πραγματικότητα υπαγορεύει μια τέτοια αντιμετώπιση. Από τη δεκαετία του '50, ο ISO υιοθετεί μια ανάλογη προσέγγιση: τη μετάβαση από την έννοια στον ορισμό και από τον ορισμό στον όρο.

Σύμφωνα με τον Alain Rey, η θεμελίωση μιας ορολογικής επιστήμης και η πρακτική της εφαρμογή πρέπει να βασίζεται στην ανάλυση των σχέσεων μεταξύ της γνώσης και της γλώσσας. Ένα σημείο στο οποίο δίνει ιδιαίτερη σημασία είναι η διαχείριση και η μετάδοση της εξειδικευμένης πληροφορίας. Θεωρεί ότι ο μεταφραστής ειδικών κειμένων πρέπει να κατέχει τα συστήματα των εννοιών και των όρων το ίδιο καλά, αν όχι καλύτερα, από τον ίδιο το συγγραφέα. Και αυτό για το λόγο ότι πρέπει να βρίσκει ισοδύναμους όρους για τη μεταφορά των εννοιών και των όρων από τη γλώσσα-πηγή στη γλώσσα-στόχο, στην προσπάθεια να μην αλλοιωθεί το μήνυμα του πρωτοτύπου. Αυτό σημαίνει βέβαια ότι ο μεταφραστής ειδικών κειμένων πρέπει καταρχήν να έχει στη διάθεσή του μια κανονιστική λύση στην περίπτωση που ένας όρος δεν έχει ισοδύναμο στη γλώσσα-στόχο, ή τουλάχιστον στο μέτρο που δεν έχει καθιερωθεί κάποια απόδοση. Η εξασφάλιση αυτής της προϋπόθεσης αποτελεί, πάντα κατά τον Rey, αντικείμενο της ορολογίας.

Αξίζει ακόμα εδώ να σημειωθεί το γεγονός ότι ο Γ. Μπαμπινιώτης θεωρεί ότι η ιδιαίτερη γλωσσική λειτουργία των όρων στην επικοινωνία τους προσδίδει γλωσσικές ιδιότητες που τους διαφοροποιούν από τη συνήθη χρήση των λέξεων. Επιγραμματικά, οι ιδιότητες αυτές είναι ο νεολογικός χαρακτήρας των όρων, η σύνθετη υφή τους, ο επώνυμος χαρακτήρας τους (κάποιοι ή κάποιοι τους δημιουργούν) και η πολυμορφία τους (εδώ γίνεται μνεία της ύπαρξης κάποιων καταρχήν προτάσεων απόδοσης, που καταλήγει στην καθιέρωση του δόκιμου όρου από την ίδια τη χρήση).

Η ορολογία είναι ένα σχετικά νέο επιστημονικό αντικείμενο. Ως λειτουργική πρακτική έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα στη σκιά της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας. Ειδικότερα στις χώρες με μονόγλωσση κουλτούρα δεν γινόταν καθαρά αντιληπτή η πρακτική της σημασία και ακόμα λιγότερο η αναγκαιότητα θεωρητικής της θεμελίωσης.

Σήμερα η ορολογία είναι βαθειά ριζωμένη στην επαγγελματική πρακτική τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα, και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των “γλωσσικών” προγραμμάτων σπουδών σε όλες τις περιοχές του πλανήτη.

ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗΣ “ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ” ΣΤΗΝ ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Ενα σημαντικό ζήτημα που μπαίνει στη σημερινή εποχή είναι αυτό της “ποιότητας” της ορολογικής παραγωγής. Η έννοια αυτή προέρχεται άμεσα από το χώρο των επιχειρήσεων (αμερικανικών κυρίως) και της διαχείρισής τους. Είναι γνωστή η δυσκολία να συνεννοηθεί κανείς σε διεπιστημονικό επίπεδο (όπως αυτό της ορολογίας) αναφορικά με το τι πρέπει ή τι μπορεί να είναι η “ποιότητα”.

Όπως κάθε επιστημονικός κλάδος που βασίζεται σε μια πρακτική η οποία θεωρητικοποιήθηκε σταδιακά, η ορολογία αντιμετωπίζει τις εγγενείς δυσχέρειες που εμπεριέχει κάθε διεργασία που αφορά μια ή περισσότερες γλώσσες : να επιτύχει δηλαδή έργο υψηλής ποιότητας με βάση τις ίδιες της τις απαιτήσεις, τόσο θεωρητικές όσο και πρακτικές. Όμως η ποιότητα, όπως και κάθε ιδεώδες, είναι υπόθεση αντίληψης, προτίμησης ή κλίσης, άρα έντονα υποκειμενική.

Ο ορισμός της ποιότητας διαφέρει ανάλογα με την άποψη που εκφράζεται. Τι εννοούμε λέγοντας “καλή”, “μέτρια”, “ανώτερη” κ.λ.π. ποιότητα; Η ποιότητα έχει κάποιο όριο; Μπορεί πάντως κανείς να ισχυριστεί ότι η έλλειψη ποιότητας έχει ένα κάποιο κόστος στην πράξη. Το ζήτημα είναι να το προσδιορίσουμε. Είναι σχετικά πίο εύκολο να υπολογίσει κανείς το κόστος παραγωγής κάποιων αγαθών ή υπηρεσιών, παρά το κόστος παραγωγής λέξεων, είτε αυτές είναι “καλής” είτε είναι “κακής” ποιότητας. Το κόστος της έλλειψης κάποιας μετάφρασης μπορεί σίγουρα να υπολογιστεί με όρους απώλειας αγορών, πωλήσεων, άρα απώλειας κέρδους. Τι συμβαίνει όμως με το κόστος μιας “κακής” μετάφρασης; Ας αναλογιστούμε το παράδειγμα ενός πιλότου ο οποίος, σε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης, σπρώχνει αντί να τραβήξει ένα μοχλό θέτοντας σε κίνδυνο τόσο τη ζωή του όσο και τη ζωή των επιβατών του αεροσκάφους. Είναι άραγε υπεύθυνος γι’ αυτό αν αποδειχθεί ότι η μετάφραση του εγχειριδίου πλοήγησης βάσει του οποίου εκπαιδεύτηκε στο χειρισμό του αεροσκάφους είναι εσφαλμένη; Στην περίπτωση αυτή (ακραία και σε ένα βαθμό ίσως εξωπραγματική), το κόστος του λάθους της μετάφρασης μπορεί να υπολογιστεί με ακρίβεια. Μπορούμε όμως στην προκειμένη περίπτωση να μιλήσουμε για “ποιότητα”;

Σε ότι αφορά την ορολογία, τόσο ως διεργασία όσο και ως αποτέλεσμα, η ποιότητα μπορεί σε ένα κάποιο βαθμό να εξασφαλιστεί με διάφορους τρόπους, με βάση τις απόψεις αρκετών από τους σημαντικότερους σύγχρονους θεωρητικούς του επιστημονικού αυτού τομέα (Felix Mayer, Teresa Cabré, Bouveret , Delavigne, Pierre Maes, Jeremy Mell, Lejeune, Van

Campenhoudt, Sue Ellen Wright). Ας συγκρατήσουμε πάντως από αυτές ορισμένες κεντρικές ιδέες:

- “η ανάλυση των αναγκών είναι προϋπόθεση για την ποιότητα της ορολογίας”
- “η απουσία κάποιου (ή όλων!...) από τα τρία θεμελιώδη κριτήρια της ποιότητας (καθαρότητα, συντομία, σαφήνεια) οδηγεί σε “μη ποιοτικό” αποτέλεσμα”.

Είναι προφανές ότι οι απόψεις δίστανται, και αυτό δεν είναι καθόλου περίεργο όταν έχουμε να κάνουμε με μια εγγενώς ασαφή και υποκειμενική έννοια όπως η “ποιότητα”. Θα κλείσω στο σημείο αυτό λέγοντας ότι το θέμα παραμένει ανοιχτό.

ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ

Η θεωρητική σκέψη πάνω στην ορολογία έχει αναπτυχθεί σημαντικά σε ακαδημαϊκό κυρίως επίπεδο. Τα τελευταία 20-30 χρόνια οι δημοσιεύσεις, τα συνέδρια και οι διεθνείς συναντήσεις με θέμα την ορολογία πολλαπλασιάστηκαν. Ορισμένοι θεωρούν μάλιστα τον εαυτό τους ως ιδρυτή μιας ιδιαίτερης σχολής στην ορολογία. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η ιστορία είναι αυτή που σε τελική ανάλυση θα αποφασίσει κατά πόσο η φιλοδοξία τους αυτή ήταν πραγματικά βάσιμη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. “La Banque des mots”, Conseil International de la langue française, numéro spécial 8 : Qualité et terminologie, 1998, 143 p.
2. Zygmunt Stoberski, “How scientific terminology crosses language barriers”, Babel 42: 2 , 1999, p. 99-108.
3. Γιάννης Σαριδάκης, “Μεθοδολογική προσέγγιση της ορογραφικής διαδικασίας - Η δόμηση αγγλο-ελληνικού καταλόγου αμυντικών όρων”. Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 1999 (3 τόμοι, 736 σ.).

Περικλής Α. Παπαβασιλείου
Επίκουρος Καθηγητής
Ιόνιο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης
και Διερμηνείας
Μέγαρο Καποδίστρια - 49100 Κέρκυρα